

A HITEL GAZDASÁGI HÁTTERE ÉS GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS J.A. SCHUMPETER ÉRTELMEZÉSÉBEN

SOMOGYI FERENC*

*Egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, somogyif@sze.hu

Összefoglalás

A dolgozat Széchenyi István és J. A. Schumpeter hitelről vallott nézeteit veti össze. Noha a két szerző munkásságának aktív korszakát közel 100 év választja el, a párhuzamba állítás mégis tanulságos. Schumpeter világhírű közgazdász, Széchenyi provinciális gondolkodó – a világkultúra mai szelekciós elvei szerint. Az összehasonlító elemzés viszont arról árulkodik, hogy Széchenyi hitel-elemzése mélyebb is és tágabb is, mint amit Schumpeter örökül hagyott.

Kulcsfogalmak

Széchenyi István, J. A. Schumpeter, hitel.

Summary

The essay compares István Széchenyi's and J. A. Schumpeter's point of view of the debt. Meanwhile, between the two authors' active era there was a hundred-year gap, it is still instructive to claim a parallel. On the one hand Schumpeter is a worldwide fame economist and Széchenyi is a provincial thinker – considered by our ages' selectional conceptions. But on the other hand the operative civilizm shows us that Széchenyi's debt-analysis is deeper and more comprehensive than Schumpeter's.

Keywords

Széchenyi István, J. A. Schumpeter, debt.

BEVEZETÉS

Kákániában mindig legfeljebb zseniket
hittek ripőknek, de soha,
mint másutt, ripőköket zseninek.¹

Óhatatlanul felvetődik a kérdés: vajon Széchenyi és Schumpeter a címben jelzett téma vonatkozásában egyenértékű intellektuális örökséget hagyott-e az utókorra? A világ formális tudományos életének értékelő normái szerint a válasz egyértelmű: nem. Noha a vizsgált téma szempontjából mindkét szerző esetében meglehetősen pontosan látványos párhuzamosságok mutathatók ki, s ha lehet, még fontosabb különbségekre lehet rávilágítani. Bizonyítani szeretnénk, a párhuzamosságok egyenértékűségét, a különbségek pedig Széchenyi intellektuális fölényéről árulkodnak. Ettől persze a tény, tény marad: a világ közgazdaságtanának jelenlegi szelekciója szerint Schumpeter a világ egyik legnagyobb közgazdásza, míg a magyar Széchenyi provinciális szerző csupán; noha közel egy

évszázaddal előzte – és megítélésünk szerint számos vonatkozásban – haladta meg a „mi” Széchenyink Schumpetert.

Schumpeter előtérbe állított művének (A gazdasági fejlődés elmélete) második, átdolgozott kiadása 1926-ban jelent meg.² Széchenyi Hítel-ét 1830-ban fejezte be. Schumpeter 43, Széchenyi 49 éves ekkor. A két szerző életét és alkotói korszakát 100 év választja el. (Érdemes erre utalni mindenekelőtt azért, mert az emberitőke-állomány ciklushossza kb. 100 év.) Érdemi kapcsolódási pontnak tekinthetjük, hogy mindkét szerző az Osztrák-Magyar Monarchiában tevékenykedett; Schumpeter esetében csak arról van szó, hogy pályája első fele kötődik a Monarchiához, illetve Ausztriához. „Kákánia” felbomlása után, 1925-ben elhagyja Ausztriát. Az életpályák fényében Schumpeter számára a Monarchia korai fényes karriert jelentett (tanszékvezetést, pénzügyminiszterséget, bankelnökséget) csupán, de kötődésről, valamiféle kimutatható identitásról nem beszélhetünk. Třešt (Morvaország), Ausztria, Egyiptom, Németország, az Egyesült Államok életének főbb állomásai. Úgy is fogalmazhatunk egy hedonista kozmopolita, aki otthon érzi magát Czernowitzben tanszékvezetőként (26 évesen), Bécsben pénzügyminiszterként (36 évesen) és az Egyesült Államokban a Harvard professzoraként, az Amerikai Közgazdasági Társaság elnökeként (1948). Gyakorlati életét – különösen a pénzügyek terén – szinte folyamatos kudarcok kísérik, viszont sikeres – és erre nagyon büszke – a másik nemnél elért hódításaira (három feleség és számos női barátság igazolja), no és a tudomány terén.

Széchenyi életpályáját nem kell bemutatnunk, pusztán Schumpeter életútjának szempontjait állítjuk párhuzamba. Széchenyi is számos országot (Anglia, Németország, Franciaország, Olaszország Görögország stb.) megismert, de ezek egyetlen vonatkozásban érdekesek csupán: mit lát belőlük egy magyar arisztokrata, s mi vetülhet ebből Magyarországra. Széchenyi életpályáját is könyvekkel, miniszteri és elnöki székekkel is le lehet írni. Gyakorlati életét – valószínűleg világ szinten is a legnagyobbak közé kerülne – párját ritkító sikerek övezik, s még nagyobb kudarcok – ahogy ő azt megíti. Hiperszenzitivitása – Naplója alapján ez jól tetten érhető³ – a nőkhöz való viszonyában is kitapintható.

SZÉCHENYI „HITELE”

Széchenyi épen úgy a jólét, s talán azt is írhatjuk az anyagi gazdagság okait kereste, mint kortársai, a klasszikus közgazdászok. Az eredeti szövegek arról tanúskodnak, hogy árnyaltan, szinte minden lényeges szempontra figyelt. A klasszikusok – ugyan így legrangosabb követőik, a Nobel-díjasok – gondolatainak egyetemessége legtöbbször provincialitásba és patriotizmusba ágyazott. Azt is mondhatnánk ebben a vonatkozásban is Széchenyi a klasszikusok közé sorolható. De miben fogalmazható meg Széchenyi sajátossága, eredetisége? Bizonyára komplexitásában; az idő és a tér, a térbeni sokszínűség átfogására törekszik, s mindezt folyamatosan a létezés ontológiai, filozófiai antropológiai, gnoszológiai és végső soron etikai megfontolásaival szembeviseli – mai fogalmainkkal így fogalmazhatjuk meg a komplexitás természetét. Erre már nagyon kevesek képesek a 19. század közepén.

Ha az anyagi gazdagság, a gazdasági fejlődés kerül előtérbe, akkor Széchenyi szükségesnek látja tisztázni az emberi létezés végső célját. Így: „hogy a` nagyság, a` boldogság, legnagyobb általányban véve – mert kivételek vannak – nem relativum, hanem positivum valami, s nem képzelet rajza vagy ízlés füstje, hanem az emberi természetben mélyen gyökerezett mineműség, minthogy p. o. jó és bő eledel megkívánása, hideg-előli menség keresése, háborítlan álom szüksége `s a` t. nem szenvedelmi tárgyak; s ugy továbbá a` gondolkozási ösztön, a` bátortlét és szabadság szomja, a` becsület-utáni vágy, a` szerelem,

honszeretet érzete `s a` t. nem a fenéktelen képzelet bábjai, hanem részint az emberi gyarlóságához kötött szükségek, részint egyenesen az emberi lélek alkotórészei.”⁴ S ha meg van a cél, jöhetnek az eszközök és módszerek, amelyek pontosan olyan eredetiek és mélyek, mint a célok. Szekfü Gyula így értékelte ebben a vonatkozásban Széchenyit: „A tudományos kutatás végkép megállapítja, hogy Széchenyi alig állott idegen politikai írók hatása alatt. ... Csak itt-ott, egy elszórt mondatáról lehet kideríteni, hogy idegen írótól való. De elveinek tömege, tanainak összessége annyira eredeti, hogy a szó igaz értelmében beszélhetünk rendszerről, mely az övé volt és senki másé.”⁵

A gazdasági növekedés, a fejlődés, a jólét, „a` nagyság, a` boldogság, legnagyobb általányban véve” a Hitel függvénye. De mit is értett Széchenyi Hitelen? A „szorosb” értelmezés konvencionálisnak tekinthető a felületes szemlélő számára. Elintézhetnénk annyival, hogy azt értette alatta, amit napjainkban értünk. Egyelőre elfogadjuk ezt az alapállást, noha ez durva vulgarizmus csupán. Témánk szempontjából fontosabb a második, a „tágosb” értelmezés: „`hinni `s hihetni egymásnak`.”

Széchenyi „rendszerében” „hit a Mindenhatóban” jelenti a kiindulást. Ez köti össze az embereket, innen eredeztethető az az erkölcsi rend, mely mindenek előtt, között és mögött kell, hogy álljon. Innen ereszkedhetünk – második lépésként – a polgári erény szintjére. A polgári vagy nemzeti erény a „nemzetiségben”, tehát a nemzetben ver gyökeret. (Ezt az állomást minősíthetnénk korspecifikusnak, de erről szó sincs, Széchenyinnél ez ontológiai fundamentum.) „Nemzetiségnek” „lenni kell előbb”, hogy polgári erényről beszélni lehessen. A nemzet tehát ontológiai szükségszerűség, ha etikáról akarunk beszélni. „Mélyebben fekszik azért lelkünkben, mint sokan gondolnák, azon ki nem mondható édes aggodalom, mely anyaföldünkhöz vonz `s lelki mely a `halandó port félistenné magasíthatja, `s lelki rothanat jele, hol a` természet ezen szent törvényi ki vannak dörzsölve.”⁶ De mi áll a „nemzetiség” mögött? A „társalkodás”, a kommunikáció. A harmadik szinten tehát a „concentratio” szerveződik; az emberek itt találják meg a legnagyobb jólétet, boldogságot, „s` ezek bátorságos birtokát”: „ha mindegyik `természeti szabadságának egy részét a` társaságbeli szabadság megnyerése végett feláldozza.”⁷ A magányos ember semmi, `s csak egyesületnek van hosszú élete, `s igazi súlya.”⁸ S végül – a negyedik szinten – csak a „kiművelt emberfő” hozhatja létre a „mesterséges egybegyűlést”. „A` tudományos emberfő mennyisége a` nemzet igazi hatalma. Ezek Statisztikája az ország legérdekeseb – leginteressánsabb – része. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat `s a` t. teszik a` közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly `s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a` nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje.”⁹

Hit – polgári erény – nemzet – egyesülés – emberi tőke, ezek azok a talpkövek, amelyre a hitel „szorosb” értelemben épülhet. Ebben az értelemben organikusan élénkítené a gazdaságot, s elvégezné szintén organikusan (evolutíve) a magyar arisztokrácia szelekcióját. Széchenyi „szorosb” hitele mögött, ha jó „hypotheke” (fedezet) állt, akkor „három, legfeljebb négyel szántul elég pénzt kaphatni.” (A törvényes hitelkamatláb ekkor 6% volt!) Ilyen megfontolásokkal talán nem is olyan „szorosb” értelmű a hitel, amint azt Széchenyi megjelöli.

Tegyük fel – a fentiek fényében – még egyszer, hogy miben látja Széchenyi az anyagi gazdagság okát. Britania példája kapcsán sorolja az okokat: nem a népesség, a fekvés, a gyarmatok hordozzák a gazdagságot, a legmélyebb talpkő az „értelmi súly” (tehát az emberitőke-állomány – mondjuk napjainkban), s az ebből folyó közszabadság (a nemzet politikai szerveződétsége), továbbá az ebből fakadó „bátorlét” (az egyesülés, a vállalkozás). Végül ez vezet el a fogyasztáshoz (a már bemutatott organikus fogyasztásról van szó).

A hitel „tágosb” és „szorosb” értelmezése olyan fogalmakat, jelenségeket hozott felszínre, olyan folyamatokat, napjainkban használatos osztályozásokat, amelyeknek időszerűsége, emberléptékű időtlensége szembe tűnő. A hit, a polgári erény az üzleti etikát, a nemzeti kérdések a globalizmusról (kozmpolitizmusról) is szóltak/szólnak, az

„egybegyűlés”, a „bátorlét” a hiteles, teremtő-termelő vállalkozásokról szól, s végül a kiművelt emberfő az emberítőke-állományok/tudásmenedzsment minőségi kérdéseit vetik fel. Széchenyi komplexitása gyakorlatias, ugyanekkor organikus, nem ismer diszciplináris határokat; fogalmai, összefüggései a közgazdaságtan társadalmi-bölcseleti előfeltételeit jelentő diszciplinák szempontjaira is figyel, s egyesíti őket, s számol a műszaki és reál vonatkozásokkal is.

Nézzük meg, hogyan értékelődött át a hitel 100 évvel később!

SCHUMPETER „HITELE”

Schumpeter közelítésében a gazdaság önmagában, ugrással (nem evolutív módon) teremti meg azt az új kombinációt, amely innovációhoz, végső soron a gazdaság fejlődéséhez vezet. Az új kombinációknak öt esetét nevezte meg. 1. új javak előállítás, 2. új termelési eljárás bevezetése, 3. új elhelyezési lehetőség megnyitása, 4. nyersanyagok vagy félkész áruk új beszerzési forrásának meghódítása, 5. új szervezetek létrehozása.¹⁰ De ki áll ezen új kombinációk mögött? Első közelítésben a termelő vállalkozó, s jellemzően egy olyan vállalkozó, aki nem a szokásos termelési körfolyamatban igyekszik érvényesülni. Az új, „kívülről” előző innovátornak forrásokat kell szerezni. Az általános eset: hitelre van szüksége. A modern ipar hitel nélkül nem jöhetett volna létre, elvégre a hitel az egyéneket bizonyos mértékig függetlenné teszi az öröklött vagyontól, s ráadásul a tehetség a gazdasági életben >>a hitel hátán nyargal a siker felé<<¹¹ – lelkesedik Schumpeter, a bukott bankár. A konvencionális termelésből származó gyarapodás, megtakarítás csak kisebb hányadát képezi annak a forrásnak, amelyet az innovátor hitel révén „elragad”. A pénzszerzés döntő módja, a „bankok vásárlóerő-teremtése”, akár fedezetlen pénzkibocsátás révén. S ezzel eljutottunk a későújkori innovációk főszereplőjéhez, a bankárhoz. A bankár helyettesíti, „gyámság alá” helyezi a magántőkést: „ő áll azok között, akik új kombinációkat akarnak magvalósítani, illetve akik a termelési eszközökkel rendelkeznek.” ... „Lehetővé teszi az új kombinációk megvalósítását, mintegy megadja a társadalom nevében a teljhatalmat a végrehajtásukhoz. Ő a cseregazdaság ephorosza.”¹² A későújkori gazdaságának „ephorosza” meghaladja a társadalom és a gazdaság konvencionális szereplőinek kreativitását, szorgalmát, tanulási készségeit. Az „alapos előkészítés”, a „szakismeret”, az „intellektuális látókör szélessége”, a „logikus emlékezőképesség”, s tegyük hozzá a morális tartás egyenesen sikertelenséghez vezet. A bankár-vállalkozó mindenekelőtt intuitív, lényeglátó, szellemileg szabad, s képes a társadalom jogi és politikai korlátain felülemelkedni. Ez az innovátor amolyan félisteni tulajdonságokkal kell, hogy rendelkezzen; a legracionálisabb (nem holmi homo oeconomicusi értelemben), a legönzőbb, saját birodalmat, dinasztit akar, a hódítás, a társadalmi feltörekvés és az alkotás öröme vezérli. Ezek a tulajdonságok semmilyen vonatkozásban nem vonhatók párhuzamba a tradicionális vállalkozó tulajdonságaival, nem is beszélve a földművesről, aki csak külső impulzusokra képes hagyományain változtatni – így érvel Schumpeter. Megkülönböztető tulajdonságai révén sikerre vitt új kombinációi jutalma az extra kamat. S a kamat nem pusztán az innovációk anyagi jutalmát jelentheti, mivel amint „a kamat a rendszerben valahol megjelenik, azonnal átfogja a rendszer egészét.”¹³ A kamat ebben a szerepében a kapitalizmus egészének megértését teszi lehetővé.

Schumpeter nem pusztán megelőzte a valóság hiteles magyarázatával a későbbi növekedést, technológiai változást analizáló tucatnyi Nobel-díjast, hanem tovább is látott. A mikrogazdasági folyamatok és szereplők megfigyelésen alapuló analízise, tipológiája a matematicizáló törekvésekkel szemben sokkal pontosabb, meggyőzőbb. Elméletének hipotéziseit visszaigazolta a valóság. Fogyatékoságról pusztán egyetlen vonatkozásban

beszélhetünk. Bankár-vállalkozója, a fő innovátor, korunk ephorosza a késő újkor demiurgoszaként jelenik meg, noha – és ez a XXI. század elejéről pontosan látszik – valójában egy Mómos csupán. (Mómos: a görög mitológiában Zeusz, Prométheus, Athéné teremtményeinek (bika, ember, ház) aberrált bírálója. Sorsa az Olymposról való letaszítotttság lett.)

SZÉCHENYI VERSUS SCHUMPETER

Két műre (Hitel, A gazdasági fejlődés elmélete) összpontosítottunk, amikor korunk egyik legfontosabb gazdasági szabályozó eszközét bemutattuk. A két szerző alkotói pályáját kb. 100 év választja el. Mégis azt a következtetést kell levonnunk, hogy van értelme az összevetésnek. Olyan szorosán követtük a két elemzett mű érvelését, hogy tárgyyszerű okozati láncokat rekonstruálhattunk. A száz év természetesen megtette a hatását az intellektuális reflexiók összetettségét illetően. Széchenyi gondolkodási horizontja, frazeológiájának árnyaltsága összevethetetlenül szélesebb és kifinomultabb. Ez a komplexitás megállná a helyét a korabeli klasszikus szerzőkkel való összevetésben is. Így levonhatjuk a következtetést. Ugyanarról a közgazdasági jelenségről egy 19. századi magyar – nemzetközileg ismeretlen – szerző sokkal többet és sokkal mélyebbet mond, mind egy 100 évvel későbbi világhírű közgazdász. Ezt részben betudhatjuk a specializálódásnak, de betudhatjuk Széchenyi zsenialitásának is. Nézzük a részleteket! Széchenyi evolutív, Schumpeter revolutív szemléletben ragadta meg a „bátorlét” kezdeményezését, az innovációt. Az innováció megjelenési formái Schumpeternél pontosan lehatároltak (termelési inputok, outputok, piacok, termelési módszerek, szervezetek), sommásan elintézhetnénk, hogy a „bátorlét” embere is ugyan ezek teremtésére törekszik. Durva vulgarizmusba esnének. Széchenyi a lehetséges újat minden esetben a lehető legszélesebb társadalmi, s mindenekelőtt morális kritika alatt tartja. Az ő újdonsága organikusan illeszkedik a társadalomba. Schumpeternél óriásira növekedik a tévedés lehetősége, elvégre nála egyetlen, szűk társadalmi réteg dönt a lét, nem lét kérdéséről: az Ephorosz = a bankár. Az Ephorosz, a gazdaság ura, napjainkra a világgazdaság, s kis túlzással a világ ura szerepet játssza. E megkülönböztetett szerepért extra kamat jár – már Schumpeternél is. Széchenyiné 3 – 4 % kamat illetné a kölcsönzöt, így a 6 – 8 %-os profit mellett a „bátorlét” (vállalkozó) jutalma paritásban állna a bankárral. Széchenyi „szorosb” hitele mindazt „tudja”, amit Schumpeter hitele, s ugyanekkor még nem beszéltünk a „tágosb” hitelről. A hitről, az etikáról, az egyesülés ontológiai erejéről, s szükségességről, s nem a kiművelt emberfőkről, mint mindenek fundamentumáról.

Hogy e két hitel körüli intellektuális reflexió különbsége mennyiben tudható be a két szerző közötti 100 év okozta korszellem-változásnak, s mennyiben személyes kvalitásuknak nagyon nehéz eldönteni. Egy királyhű, szenzitív, patrióta, erkölcsi tartású polihisztor, egy 19. századi magyar arisztokrata szellemi kincseire a világ nem, s ami még szomorúbb, a magyar közgazdasági kultúra sem reagál adekvát módon. Ezzel szemben egy éleslátású, de a specializáltsága révén mégiscsak korlátolt, hedonista, különösebb erkölcsi kontrol nélküli kozmopolita 20. századi közgazdászra – természetesen Schumpeterről van szó – úgy tekint a világ közgazdásztársadalma, mint egy szellemi Ephorosz (akinek a dolgozatban elemzett gondolatai alapján lehet, hogy a Mómos szerep adekvátabb volna talán).

FELHASZNÁLT IRODALOM

Musil, R. (1952): A tulajdonságok nélküli ember. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Schumpeter, J. A. (1911): A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

Szekfű Gyula (1934): Három nemzedék. Meacenas Könyvkiadó, Budapest, n.a. Reprint kiadás.

Széchenyi István (1830): Hitel. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991. Reprint kiadás.

Széchenyi István (1933): Stádium. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984. Reprint kiadás.

Széchenyi István (1921): Napló. Gondolat Kiadó, Budapest,

HIVATKOZÁSOK

1. Musil, R. (1952): A tulajdonságok nélküli ember. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977. 41. o. Musil az Osztrák – Magyar Monarchiát nevezi Kákániának.
2. Az első kiadás 1912-ben jelent meg.
3. Széchenyi István (1921): Napló. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
4. Széchenyi István (1933): Stádium. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984. Reprint kiadás. 60 – 61. o.
5. Szekfű Gyula (1934): Három nemzedék. Meacenas Könyvkiadó, Budapest, n.a. Reprint kiadás. 14. o.
6. Széchenyi István (1830): Hitel. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991. Reprint kiadás. 161 – 162. o.
7. Uo. 172. o.
8. Uo. 174. o.
9. Uo. 178. o.
10. Schumpeter, J. A. (1911): A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 111. o. – tartalmi idézet.
11. Uo. 115. o.
12. Uo. 120. o. Ephorosz = Spártában a legfőbb állami felügyelő.
13. Uo. 115. o.